

Kamila Pawełczyk-Dura

"Gorzkie słowo prawdy", czyli członkowie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej naocznymi świadkami narodzin państwa komunistycznego = The "Bitter word of truth", that is the members of Russian Orthodox Church as the...

Doctrina. Studia społeczno-polityczne 9, 239-248

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kamila Pawełczyk-Dura

**„Gorzkie słowo prawdy”,
czyli członkowie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej
naocznymi świadkami narodzin państwa komunistycznego**

**The „Bitter word of truth”, that is the members of Russian
Orthodox Church as the witnesses eye of births
of you communist**

Streszczenie

W artykule przedstawiono stosunek członków Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do rodzącego się państwa komunistycznego. Czasy, w których formowała się federacja sowiecka był jednocześnie okresem „odrodzenia” Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Te dwa nowopowstałe organizmy – świecki, ateistyczny i duchowy, religijny – w burzliwym roku 1917 stanęły w obliczu nowych zadań. Rewolucja dla bolszewików była początkiem nowej epoki – okresu władzy ludu, licznych przemian, odrzucenia „zgniętego kapitalizmu” i dekadencji związanej z systemem wolnorynkowym. Natomiast dla prawosławnych szczególnym wydarzeniem stał się Sobór Lokalny, upamiętniający zakończenie „epoki synodalnej”. Duchowni, uczestniczący w pracach soborowych, mimo własnej woli stali się świadkami początków państwa komunistycznego i jako tacy zabierali głos w szerokiej dyskusji na temat narodzin nowej władzy. Ich komentarze stanowią jasny obraz działań władzy ludowej u zarania państwowości sowieckiej. Obraz o tyle czytelny, że pozbawiony fałszywej propagandy „komunistycznego raj”. Jeszcze w roku 1917 i 1918 Cerkiew prawosławna mogła pozwolić sobie na „gorzkie słowo prawdy” o nowym reżimie i jego bohaterach. po pewnym czasie ów głos zostanie zagłuszony represjami i cenzurą. Tym cenniejsze wydają się być świadectwa tego okresu – autentyczne wspomnienia i relacje, ilustrujące narodziny państwa sowieckiego. Zostały one ukazane w niniejszym artykule.

Summary

The relation of members of Russian Orthodox Church to the communist borning state was introduced in this article. Times in which there was formed the Soviet Union Republic it was also the period of „rebirth” of Russian Orthodox church. These two new shaped organisms – secular, atheistic and spiritual, religious were – in stormy year 1917 stood up in face of new tasks. The revolution for Bolsheviks marked the beginning of new epoch – period of the power of nation, numerous changes, rejection of "rotten capitalism" and the connected with the free-market system decadence. However, for orthodox the Local Council stood for the special event, commemorating the end of „synodal epoch”. The clericals, participating in council works, unintentionally were the witnesses of beginnings of the communist state and they took the voice in wide

discussion on the subject of the new power birth. Their comments make up the bright painting of the activities of the new power of the Soviet state. This picture was such readable and avoided the false propaganda of „communist paradise”. Yet in 1917 and 1918 the Orthodox church could permit on the „bitter word of truth” about new regime and its heroes. With time that voice was stifled by repressions and censorship. So these certificates of this period seems to be more valuable – the authentic remembrances and the reports, illustrating births of the Soviet Union . They were showed in present article.

Słowa kluczowe: Rosyjska Cerkiew Prawosławna, państwo komunistyczne, ZSRR, teologia polityczna, krytyka komunizmu

Key words: The Russian Orthodox church, communist state , the Soviet Union, the political theology, critic of communism

Geneza państwa komunistycznego wiązana jest najczęściej z koncepcją marksistowską, powstała na ideowym gruncie darwinizmu społecznego, zgodnie z którą państwo powstało w wyniku rozpadu tzw. wspólnoty pierwotnej. Kolejna z grup społecznych przejmowała kontrolę nad całością społeczeństwa, a państwo w jej ręku stawało się jedynie narzędziem służącym do panowania nad innymi. Po okresie feudalizmu, kapitalizmu i socjalizmu przyszedł czas na komunizm. Planowana rewolucja proletariacka poszła znacznie dalej. Komunistyczny zryw, po obaleniu caratu, nie zatrzymał się w miejscu, lecz rozwijał się bez przerwy, a progres ten był stopniową radykalizacją. Przewrót dokonywał się nie tylko w kuluarach parlamentarnych czy gabinetach ministrów, ale przede wszystkim na niezliczonych wiecach i zebraniach, będących tak charakterystyczną cechą rewolucji. W ten sposób, wśród wystrzałów, zgiełku i ogólnego chaosu, rodziło się komunistyczne państwo rosyjskie. W ideologicznym procesie wychowania nowego człowieka miała współdziałać nauka poddana ideologicznej przebudowie¹.

Geneza utworzenia federacji sowieckiej łączy się bezpośrednio z początkami „odrodzenia” Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej². Te dwa organizmy –

¹ Na ten temat por.: M. Kula, *Religiopodobny komunizm*, Kraków 2003; R. Stobiecki, *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998.

² W „Zbiorze praw Imperium Rosyjskiego” (*Свод законов Российской империи*) i innych oficjalnych dokumentach wydanych aż do roku 1936 cerkiew prawosławna na obszarze Rosji, względnie Związku Sowieckiego, określana jest jako „Prawosławna Cerkiew Rosyjska” (*Православная Российская Церковь*). Zob.: *Акты Святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917–1943 гг.*, red. M. E. Губонин, Moskwa 1994, s. 49, 144, 307, 509, 705. Jednakże w nieoficjalnych źródłach spotkać można następujące określenia na cerkiew tego okresu: „Rosyjska Prawosławna” (*Российская Православная*), „Wszechrosyjska Prawosławna” (*Всероссийская Православная*), „Ruska Prawosławna” (*Русская Православная*). Dodatkowo w 1943 roku tytułatura patriarchy moskiewskiego uległa zmianie. Zamiast „Patriarcha Moskiewski i Wszechrosji” (*Патриарх Московский и всея России*) wprowadzono formę „Patriarcha Moskiewski i Wszechrusi” (*Патриарх*

świecki, ateistyczny i duchowy, religijny – w burzliwym roku 1917 stanęły w obliczu nowych zadań. Rewolucja dla bolszewików oznaczała początek nowej epoki – okresu władzy ludu, licznych przemian, odrzucenia „zgniłego kapitalizmu” i dekadencji związanej z systemem wolnorynkowym. W ciągu kilku miesięcy populistyczne hasła równości klasowej, walki z niesprawiedliwością i uciskiem społecznym zyskały wielu zagorzałych zwolenników. Rekrutowali się oni przede wszystkim z niższych warstw, a więc z grup społecznych tradycyjnie związanych z wiarą prawosławną. Siła wierzących była znacząca. W roku 1917 liczebność wierzących prawosławnych w Rosji wynosiła około sto siedemnaście milionów osób, a więc blisko dwie trzecie całkowitej liczby ludności imperium. Rosyjska Cerkiew Prawosławna posiadała sześćdziesiąt siedem eparchii (diecezji), w których funkcjonowało około osiemdziesięciu tysięcy świątyń, tysiąc monasterów, trzydzieści pięć tysięcy szkół podstawowych, pięćdziesiąt siedem seminariów, cztery akademie teologiczne i trzydzieści pięć tysięcy bibliotek. Duchowni prawosławni stanowili liczbę około sześćdziesięciu sześciu kapłanów, w tym stu trzydziestu biskupów³.

Dla wierzących prawosławnych szczególnym wydarzeniem stał się nie tylko wybuch komunistycznej rewolty, ale także Sobór Lokalny, upamiętniający zakończenie „epoki synodalnej”. Począwszy od roku 1721, a więc od ukazania cara Piotra I, zarzucono tradycję wyboru patriarchy – widzialnej głowy rosyjskiej wspólnoty prawosławnej. Jego miejsce zajął organ kolegialnego zarządu Kościołem – Święty Synod, na czele z carskim urzędnikiem – ober-prokuratorem. System synodalny, podtrzymywany blisko 200 lat, został zrewidowany dopiero podczas Soboru Lokalnego.

Uroczyste otwarcie pierwszej sesji soborowej miało miejsce 15 (28) sierpnia 1917 roku. Sobór trwał do 7 (20) września 1918 roku. Brało w nim udział dwustu sześćdziesięciu pięciu przedstawicieli duchowieństwa i stu pięćdziesięciu trzech wiernych⁴. Rezultatami prac soborowych była odbudowa instytucji patriarchy i powrót do najstarszej tradycji regularnego zwoływania soborów jako naczelnych organów władzy kościelnej. Autorytet patriarchy Tichona (Biel-

Московский и всея Руси). W celu ujednoczenia nazewnictwa autorka przyjęła formę „Rosyjska Cerkiew Prawosławna”, jako najbardziej powszechną w literaturze przedmiotu.

³ Д. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, Москва 1995, с. 36; Л. Регелсон, *Трагедия Русской Церкви*, Париж 1977, с. 26-27, 202-207; Государственный Архив Российской Федерации (ГАРФ), *Совет по делам религий при Совете Министров СССР 1943-1991*, ф. 6991, оп. 2, д. 4, л. 24.

⁴ *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния*, т. 1, Москва 1994, с. 119-133. Dodatkowe informacje na temat duchownych uczestniczących w Soborze można odnaleźć w następujących pracach: *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг. Обзор деяний. Сессия третья*, ред. А. Г. Кравецкий, Г. Шульц, Москва 2002, с. 229-411; А. В. Карташев, *Временное Правительство и Русская Церковь. Из истории христианской Церкви на родине и за рубежом в XX столетии*, Москва 1995, с. 10.

ławina), wybranego przez Sobór 5 (18) listopada, miał utrwalić jedność kościelną i pomóc w zachowaniu bogatego moralnego i kulturalnego dziedzictwa prawosławnego dla potomnych⁵.

Duchowni, uczestniczący w pracach soborowych, mimowolnie stali się świadkami początków państwa komunistycznego i jako tacy zabierali głos w szerokiej dyskusji na temat narodzin nowej władzy⁶. Ich komentarze stanowią jasny obraz działań władzy ludowej u zarania państwowości sowieckiej. Obraz o tyle czytelny, że pozbawiony fałszywej propagandy „komunistycznego raj”. Jeszcze w roku 1917 i 1918 Cerkiew prawosławna mogła pozwolić sobie na „gorzkie słowo prawdy” o nowym reżimie i jego bohaterach. Z czasem ów głos zostanie zagłuszony represjami i cenzurą. Tym cenniejsze wydają się być świadectwa tego okresu – autentyczne wspomnienia i relacje, ilustrujące narodziny państwa sowieckiego.

Podkreślić przy tym jednak należy, iż zgromadzonych na Soborze kapłanów bardziej nurtowały sprawy pobożności i prawdziwej, najbliższej istocie chrześcijaństwa wiary. Ich zainteresowanie sytuacją w kraju spowodowane było w głównej mierze troską o swoich wiernych, mimowolnych uczestników konfliktu, a także dobro samej Cerkwi. Atmosferę tamtych dni opisywał metropolita Weniamin (Fiedeczkow) w następujący sposób⁷:

Większość członków soboru było ludźmi rozsądnymi, ostrożnymi i obojętnymi wobec tego, co działo się wokół nas: państwo ma swoje zadania, a cerkiew swoje⁸.

Opinię tą potwierdził w swoim wystąpieniu Sergiusz N. Bułhakow:

„Dla nas kwestia formy politycznej to pytanie techniczne, ponieważ powiedziano: «Oddajcie cesarzowi, co cesarskie, a Bogu, co boskie (Mt 22, 21)». Dlatego dla wiary

⁵ Поместный собор 1917-1918 гг. и дело о церковно-богослужебном языке. Документы Государственного архива Российской Федерации, // Богослужебный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации, ред. Н. Каверин, Москва 1999, с. 137-146.

⁶ Na łamach prasy cerkiewnej należyć można także odwołania do wydarzeń z lutego 1917 roku, a więc do tzw. rewolucji lutowej w Rosji. Dysputy te były jednak zakorzenione w zagadnieniu stosunku państwo-kościół i dotyczyły problemu funkcjonowania „niezależnej” Cerkwi po okresie synodalnym. Stąd też najwięcej uwagi poświęcono problemom reformy życia kościelnego, zmianom administracyjnym, itd., aniżeli samej sytuacji politycznej. Zob. С. Л. Фирсов, *Русская Церковь накануне перемен (кон. 1890-х – 1918 гг.)*, Москва 2002, с. 228-229; Ф. А. Гайда, *Русская Церковь и политическая ситуация после Февральской революции (к постановке вопроса)*, // Материалы по истории русской иерархии. Статьи и документы, Москва 2002, с. 60-68; И. В. Лобанова, *Восстановление патриаршества в России в контексте политических событий начала XX века*, „Отечественная история”, 2005, № 3, с. 139-143; М. И. Одинцов, *На пути к Поместному Собору (февраль-август 1917 г.)*, „Религиоведение”, 2001, № 2, с. 9-30.

⁷ Tłumaczenia tekstów obcojęzycznych pochodzą od autorki artykułu.

⁸ Вениамин (Федченков), *Россия между верой и безверием*, Москва 2000, с. 56.

i Kościoła nie są ważne polityczne formy życia publicznego, a inspiracje chrześcijańskie, z których zostały stworzone⁹.

Te dwa fragmenty – wspomnienia metropolity Weniamina i referat profesora Bulhakowa – rejestrują, jeszcze spokojne dla duchowieństwa, listopadowe dni 1917 roku. Owa „pasywna” postawa wobec wydarzeń politycznych nie utrzymała się zbyt długo. Już wkrótce owe po części teologiczne poszukiwania dróg duchowego odrodzenia, jakie podjęto na Soborze, znalazły się w politycznych pętlach bolszewickiego państwa. Nadzieje na pokojowe współżycie między komunistami a prawosławnymi rozbiły się o rafy okólników oraz dekretów komisarzy ludowych. Wraz z rozwojem sytuacji politycznej i społecznej, zaostrzeniem się bratobójczych walk, wyszło na jaw prawdziwe oblicze rosyjskiej rewolucji.

Jednym z członków Soboru, podejmującym dialog z nową władzą państwową, był profesor prawa kanonicznego i znany adwokat – Nikołaj Kuzniecowa. To właśnie na barki tego człowieka nałożono obowiązek reprezentacji interesów Cerkwi przeciwko komunistycznej anarchii. Pozycja N. Kuzniecowa, jako wyraziciela woli całej Cerkwi patriarszej, opierała się na zasadach równoprawnego dialogu między stroną cerkiewną a władzą ludową pod warunkiem zachowania i poszanowania przez tą ostatnią podstawowych praw wierzących¹⁰.

Aktywność adwokata ograniczała się do kierowania na ręce komunistycznych decydentów listów w sprawie naruszania norm życia społecznego i wolności wyznania. Zażalenia owe dotyczyły nielegalnej konfiskaty pomiesz-

⁹ Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния, т. 4, Москва 1996, с. 134; С. Н. Булгаков, О правовом положении Церкви в государстве. Доклад в заседании Священного Собора, „Церковные ведомости”, 1917, № 11, с. 23-26.

¹⁰ ГАРФ, Совет Народных Комиссаров РСФСР, Заявления члена Всероссийского церковного собора Н. Кузнецова и переписка о НКЮ о закрытии церквей и реквизиции церковного имущества, ф. 130, оп. 2, д. 156, л. 1- 25; ГАРФ, Совет Народных Комиссаров РСФСР, Заявления члена Всероссийского церковного собора Н. Кузнецова о недопустимости реквизиции помещений Рогожско-Симоновского, Ивановского и др. монастырей, ф. 130, оп. 2, д. 159, л. 1- 20; ГАРФ, Совет Народных Комиссаров РСФСР, Заявления члена Всероссийского церковного собора Кузнецова об оставлении монахов в Чудовом и Вознесенском монастырях, ф. 130, оп. 2, д. 160, л. 1- 24; ГАРФ, Совет Народных Комиссаров РСФСР, Заявления члена Всероссийского церковного собора Н. Кузнецова и др. об освобождении от воинской повинности лиц духовного звания, ф. 130, оп. 2, д. 164, л. 1- 39; ГАРФ, Совет Министров РСФСР, Докладные записки эксперта VIII отдела Наркомата юстиции по делу о событиях в Саввинско-Сторожевском монастыре с приложением заявления эксперта того же отдела о произведенном следствии по жалобе члена Всероссийского церковного собора Кузнецова на действия Смекалова, занявшего Рыбинский женский Софийский монастырь для детских приютов, ф. А353, оп. 3, д. 741, л. 1- 30; ГАРФ, Совет Министров РСФСР, Дело по расследованию жалобы члена Всероссийского церковного собора Кузнецова на неправильные действия советского работника Смекалова в отношении Рыбинского женского Софийского монастыря, ф. А353, оп. 3, д. 742, л. 1- 13.

czeń klasztornych, bezprawnego wysiedlania mnichów i mniszek, zamykania świątyń, nieformalnych zakazów prowadzenia nabożeństw i obrzędów religijnych, rekwizycji naczyń liturgicznych czy narzucenia na duchownych obowiązku służby wojskowej. Powyższe formy represji, nagminnie praktykowane przez komunistów w każdej niemalże eparchii, doprowadzały do osłabienia pozycji Cerkwi w kraju i znacznie uszczuplały jej potencjał. Zjawisko to było o tyle niepokojące, iż wraz z doniesieniami napływały do obradujących informacje o sposobie przeprowadzania rekwizycji i metodach „walki z elementem klerykałnym”. Nacechowane one były zachowaniem bezwzględny, agresywnym, brutalnym, a niekiedy nawet sadystycznym.

13 stycznia 1918 roku wewnętrznym rozporządzeniem aparatu partyjnego uzbrojone oddziały rozpoczęły przygotowywania do zajęcia Ławry Aleksandra Newskiego w Petersburgu. Ten historyczny monaster, uważany przez aparat partyjny za część majątku państwowego, przekształcony miał zostać w przytułek dla inwalidów. Tak przynajmniej głosiła propaganda. „Pokojowe” zajęcie świątyni przez żołnierzy zakończyło się klęską bolszewików. Mimo siły liczebnej, przewyższającej zgromadzone w murach klasztoru duchowieństwo, zostali oni odparci. Odwet nastąpił kilka dni później. 19 stycznia doszło po raz drugi do zbrojnego starcia stron. W wyniku potyczki, spotęgowanej reakcją wiernych, rozpoczęła się niekontrolowana strzelanina. W czasie zamieszek ranny został śmiertelnie protojerej Piotr Skipietrow¹¹. „Obrona” Ławry była pierwszą bezpośrednią potyczką duchowieństwa i komunistów. Dodajmy – zakończoną sukcesem petersburskich mnichów.

Ku przerażeniu duchownych, ruch rewolucyjny nie ominął i moskiewskiego Kremla – religijnego serca Rosji¹². W wyniku ostrzału artyleryjskiego uszkodzone zostały prawie wszystkie tamtejsze świątynie, w tym Sobór Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny (Sobór Uspienski). W związku z zagrożeniem całkowitego unicestwienia zabytków sakralnych Sobór powołał specjalną komisję mającą sfotografować, udokumentować i opisać powstałe w wyniku działań rewolucyjnych zniszczenia, a także podjąć się pertraktacji z bolszewikami. W jej skład weszli: metropolita tyfliski Płaton (Roźdiestwienski), biskup kamczacki i pietropawłowski Nestor (Anisimow), archimandryta Wissarion, protojerej Emilian Bekariewicz, duchowny Wasilij Czerniawski oraz Paweł Utkin. Rezul-

¹¹ А. Бронзов, *Пастырь-мученик. Памяти прот. Петра Скипетрова*, „Прибавления к Церковным ведомостям”, 1918, № 2, с. 87-90; Nestor (Кумьш), *Новомученики Санкт-Петербургской епархии*, Санкт-Петербург 2003, с. 23-33.

¹² ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор, Протокол и стенограмма заседания Собора от 22 (9) апреля 1918 года посвященного вопросу о второбрации духовенства и принятии священства в безбрачном состоянии. Сообщение делегации Собора о переговорах в Совнарком по вопросу о перенесении ценных предметов культа из Кремлёвских храмов в приходские. Материалы к протоколу*, ф: 3431, оп. 1, д. 135, л. 1-124.

taty prac delegatów Soboru upublicznione zostały w postaci broszury autorstwa biskupa Nestora pod tytułem „Ostrzał moskiewskiego Kremla”¹³.

Dokument ów jest świadectwem epoki. Obok literackiego opisu atmosfery tamtych dni, znajdziemy w nim reporterski obraz rewolucyjnej Moskwy. Z dziennikarską dokładnością zebrano wszelkie uwagi dotyczące stanu zachowania zabytków sakralnych, powstałe zniszczenia i uszkodzenia świątyni kremlofskich. Równie plastycznie przedstawiona została próba współpracy z Sowietami, a konkretnie z Komitetem Rewolucyjno-Wojennym. Nowi „gospodarze” Kremla przedstawieni zostali jako fałszywi orędownicy pokoju i braterstwa. Zamiast obietnic sprawiedliwości i równości doprowadzili jedynie do niekończących się bratobójczych walk, ogólnego zamętu i rozprężenia. Powszechne zaćmienie sumienia i rozumu, zarówno indywidualnego, jak i społecznego – zdaniem biskupa Nestora – prowadziło kraj ku ruinie. Emocjonalna relacja biskupa kamczackiego odnosiła się także do niszczycielskiej działalności władzy ludowej. Bezczeszczone z premedytacją kościoły, rozkradane świątynie, bezczeszczone relikwie, zabójstwa osób cywilnych, a przede wszystkim duchownych – tak wyglądały oczyma hierarchy narodziny komunizmu w państwie rosyjskim¹⁴.

Apokaliptyczna wizja zamętu i upadku stanowiła upomnienie. Jedynie zachowanie wartości chrześcijańskich, jak głosiła myśl przewodnia tekstu, mogło uchronić przed unicestwieniem duchownym i moralnym człowieczeństwa. Z ław soborowych wołano:

„Złoczyńcy żyją teraz wśród nas, z piętnem bratobójcy Kaina, z grzechem straszego świętokradztwa na sumieniu; być może, upojeni swoim krwawym zwycięstwem, nie myślą oni o tym, czego dokonali. Ale jest sąd Boży i prawda Boża!”¹⁵.

Postanowienie Soboru Lokalnego z 11 listopada 1917 roku, uwzględniając raport wspomnianej wyższej Komisji, w ten sposób podsumowało wydania rewolucyjne w Moskwie:

¹³ Нестор (Камчатский), *Расстрел Московского Кремля (27 октября – 3 ноября 1917 г.)*, Москва 1917. Opis ten por. z: А. Денисов, *Первые дни Февральской и Октябрьской революций 1917 года в Московском Кремле*, Москва 1932.

¹⁴ Zob. też: ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор, Протокол и стенограмма заседания Собора от 4 ноября 1917 года посвященного назначению сроков выборов патриарха и заслушиванию совещания о состоянии памятников Кремля. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 36, л. 1-77; ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор, Протокол и стенограмма утреннего заседания Собора от 17 ноября 1917 года посвященного рассмотрению вопроса о состоянии памятников Кремля, об отношении церкви к государству и к заключению советским правительством мирного договора с Германией. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 45, л. 1-128.

¹⁵ Сут. за: *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния*, т. 3, Москва 1996, с. 185.

W ciągu szeregu dni rosyjskie działa ostrzeliwały największą świątynię Rosji – nasz święty Moskiewski Kreml z starymi jego soborami, przechowującymi cudowne święte ikony, relikwie świętych i starożytności rosyjskie... Złoczyńcy żyją teraz wśród nas, z piętnem bratobójcy Kaina, z grzechem strasznego świętokradztwa na sumieniu; być może, upojeni swoim krwawym zwycięstwem, nie myślą oni o tym, czego dokonali. Ale jest sąd Boży i prawda Boża! (...) Zamiast obietnic nowej struktury społecznej jakie dawali fałszywi orędownicy, – krwawy spór budowniczych, zamiast pokoju i braterstwa narodów – pomieszanie języków i okrutna nienawiść braci. Ludzie, którzy zapomnieli o Bogu, jak głodne wilki rzucają się na siebie. Ma miejsce powszechne zaciemnianie sumienia i rozumu...¹⁶.

W podobnym tonie brzmiały także inne oficjalne posłania soborowe. Wśród nich na szczególną uwagę zwrócić należy na odezwę patriarchy Moskiewskiego i Wszechrosji Tichona (Biełławina). „Posłanie – anatema na rewolucjonistów” jest jednym z pierwszych, jakie patriarcha Tichon wystosował od swoich wiernych¹⁷. W nim odnaleźć można tradycję listów rosyjskich hierarchów cerkiewnych, odczytywanych w chwilach konfliktów wewnętrznych i zamieszek. Posłanie z 19 stycznia jest przestrogą w przededniu krwawej, bratobójczej wojny domowej. Patriarcha – głos sumienia narodu rosyjskiego – wzywał ochrzczonych w wierze prawosławnej do opamiętania. Zbliżająca się burza dziejowa zasiała bowiem w umysłach wielu wierzących zamęt. Porwani falą rewolucyjną, owdzięni populistycznymi hasłami walki z religią i Bogiem, zdaniem Tichona, zapominali oni o swoich korzeniach. Na tych, którzy nie zdołali się jednak wyrwać z pęt bogoburczego ustroju, patriarcha rzucał klątwę. Anatema kościelna, a więc wykluczenie ze wspólnoty, było ostatecznym aktem oporu wobec zachodzących przemian społecznych. Nie mogli bowiem za wierzących uważać się ci, którzy religię traktowali w kategoriach „przeżytku” czy „ideologii antykomunistycznej”¹⁸. Stanowisko Cerkwi w sprawie odstępców od wiary było surowe. Wywołana warunkami funkcjonowania Kościoła w państwie sowieckim pozycja hierarchów była kontynuacją pokojowego protestu. Głos patriarchy musiał być jednak słyszalny i stanowczy. W innym razie groziło mu zagłuszenie nowomową komunistyczną i narastającymi represjami.

¹⁶ Cyt. za: Ibidem, s. 186.

¹⁷ *Послание патр. Тихона с анафемой на революционеров от 19 января 1918 г., „Вестник русского христианского движения”, 1975, № 115, с. 20-21; Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния...*, т. 4, с. 4-5. Należy podkreślić, iż 22 stycznia 1918 roku to posłanie patriarchy Tichona zostało przyjęte przez Sobór Lokalny jako osobny dokument (jako odpowiedź na dekret „O oddzieleniu Cerkwi od państwa, a szkoly od Cerkwi” – o czym niżej). Zob. też: ГАРФ, Коллекция листовок советского периода, *Смиранный Тихон. Божию милостию патриарх Московский и Всея Руси... Тяжкое время переживает ныне святая православная церковь... /Москва/, 19 января 1918 г., ф. 9550, оп. 15, д. 5, л. 1-2.*

¹⁸ „В годину гнева Божия...”. *Послания, слова и речи св. Патриарха Тихона*, сост. Н. А. Кривошеева, Москва 2009, с. 87-113.

Nieustępliwość strony kościelnej i krytyka władzy państwowej w najpełniejszej formie wyrażone zostały w posłaniu patriarchy Moskiewskiego i Wszechrosji w związku z pierwszą rocznicą wybuchu przewrotu bolszewickiego. „Posłanie do komisarzy ludowych” jawi się nie tylko jednym z najbardziej „politycznych” w swoim wyrazie, ale i najbardziej antybolszewickim dokumentem epoki. W nim bowiem znajdziemy nie tylko wyczerpującą treść historyczną, ale i ocenę reżimu komunistycznego, całej jego polityki i groźnych perspektyw, które otwierały się przed krajem w przypadku utrzymania tego zabijającego ojczyście ciało i deprawującego rosyjską duszę bogoburczego ustroju¹⁹.

„Posłanie do komisarzy ludowych” z 13 (26) października 1918 roku rozpoczyna następującymi słowami:

„Cały rok trzymacie w swoich rękach władzę państwową i już macie zamiar świętować rocznicę rewolucji październikowej (sic!); jednakże płynąca strumieniami krew naszych braci, zabitych bezlitośnie z waszego rozkazu, woła o pomstę do nieba i zmusza nas powiedzieć wam gorzkie słowo prawdy”²⁰.

„Kazanie” odnoszące się do genezy wydarzeń rewolucyjnych wydaje się być jednym z najważniejszych listów patriarchy Tichona, a to ze względu na swe perspektywiczne znaczenie. W nim, w możliwie jak najkrótszych słowach, sformułowany został jeden z wywodów dotyczący genezy i funkcjonowania państwa sowieckiego. Bolszewicy nie tylko rujnowali kraj, jego ekonomikę, państwowość — niszczyli duszę narodu, odrzucając kumulowane przez całe wieki religijno-kulturowe dziedzictwo przodków. Przykazanie „nie kradnij”, ustąpiło miejsca wezwaniu „wywłaszczać wywłaszczyieli”, „rabować nagrabione”. Nakaz „nie zabijaj” oznaczać miał walkę klasową, rozumianą jako moralny obowiązek każdego Rosjanina — obywatela sowieckiego.

W posłaniu skierowanym na ręce Rady Komisarzy Ludowych zawarta jest istota troski Tichona o dobro swoich wiernych, o ojczyznę i całą Cerkiew. Wydaje się, iż rozwój wydarzeń przerósł nawet najśmielsze oczekiwania hierarchy. Nie mógł on w takiej sytuacji pozostać głuchy na rewolucyjne okrzyki. Uczestnikami tego koszmaru stali się także duchowni prawosławni, szczególnie wyczuleni na niemoralność i zbrodniczość nowego systemu²¹. Tym większa by-

¹⁹ Следственное дело патриарха Тихона. Сборник документов по материалам Центрального архива ФСБ России, ред. В. Воробьев, Москва 2000, с. 838-840.

²⁰ Cyt. za: Послание Патриарха Тихона Совету Народных Комиссаров, „Вестник русского студенческого христианского движения”, 1968, № 89-90, с. 19-23.

²¹ Zob. też: ГАРФ, Всероссийский Церковный Поместный Собор, Протокол и стенограмма заседания Собора от 17 августа 1917 года посвященного выборам председателя Собора и обсуждению вопросов о печатном органе Собора, об обращении Собора к народу с призывом к прекращению революционного движения. Материалы к протоколу, ф. 3431, оп. 1, д. 8, л. 1-76; ГАРФ, Всероссийский Церковный Поместный Собор, Протокол и стенограмма заседания Собора от 24 августа 1917 года посвященного выборам

ła ich troska o przyszłość, im brutalniejsze były poczynania bolszewików. Trzeba przy tym podkreślić wyraźnie, iż patriarcha w żadnym ze swoich listów nie atakował ideałów komunistycznych czy socjalistycznych, czy nawet rewolucji jako takiej. Negował natomiast bardzo ostro, jak widać na przykładzie jego listów, nieludzkie metody postępowania bolszewików, ich bestialstwo i brak hamulców etycznych.

Patriarcha kończy posłanie tymi słowami:

[...] uczcijcie rocznicę swojego dojścia do władzy uwolnieniem więźniów, zaprzestaniem przelewu krwi, przemocy, ruiny, skrępowania wiary, kierujcie się nie ku zniszczeniu, ale w stronę budowy ładu i praworządności, dajcie ludziom upragniony i zasłużony odpoczynek od bratobójczej wojny²².

Komunizm wyrósł, rozwinął się i wybujał na prochach imperium Romanowów. Narodziny nowego państwa rosyjskiego były rejestrowane przez hierarchów cerkiewnych, zebranych na Soborze Lokalnym oraz wiernych prawosławnych. Z dzisiejszej perspektywy czasu ich przekazy traktować należy jako świadectwa minionej epoki, nieskażone fałszem oraz manipulacją źródła historyczne. Są one o tyle cenniejsze, iż badacze historii Związku Sowieckiego często zapominają o tych, niezwykle ważnych, materiałach. Dokonując analizy wybranych tekstów rysuje się obraz krwawego przewrotu bolszewickiego, który wyniósł, praktycznie na bagnety, „pionierskich” myślicieli i propagatorów idei rewolucyjnej. Metody ich postępowania – wojna domowa, bratobójcze walki i niszczenie zażytków sakralnych – wywoływały oburzenie zarówno wśród duchowieństwa, jaki i wierzących. W dokumentach zarówno pierwszych, jak i drugich przebija się autentyczna troska o losy kraju i dobro samej Cerkwi.

Zachodzące zmiany polityczne w kraju postrzegane były przez Sobór w postaci krótkotrwałego zjawiska. Oczekiwano szybkiego upadku reżimu komunistycznego. Z tych też względów opracowywano plan przygotowawczy na powrót dawnego *status quo*. Decyzje aparatu partyjnego – chwilowe i nielegalne – powinny podlegać natychmiastowej kasacji sądowej, a zagrabione majątkości wrócić miały do swoich prawowitych właścicieli. Naiwnie utrzymywano, iż nowy system nie utrzyma się na fali życia politycznego. Okręt komunizmu miał niebawem zatonać. A przecież już pod koniec roku 1917 władze bolszewickie starały się zakotwiczyć na stałe w rosyjskim krajobrazie.

в отделы Собора и обсуждению текста воззвания Собора к народу и армии с призывом к прекращению революционной борьбы. Материалы к протоколу, ф. 3431, оп. 1, д. 14, л. 1-108; ГАРФ, Всероссийский Церковный Поместный Собор, Протокол и стенограмма заседания Собора от 8 ноября 1917 года посвященного рассмотрению вопроса о „успокоении” революционных масс, об усилении церковного проповедничества, об улучшении работы газеты „Церковно-общественный вестник”. Материалы к протоколу, ф. 3431, оп. 1, д. 38, л. 1-105; ГАРФ, Всероссийский Церковный Поместный Собор, Письма об отношении Собора к революции, ф. 3431, оп. 1, д. 184, л. 1-112.

²² Сут. за: Послание Патриарха Тихона Совету Народных Комиссаров..., с. 23.